

دکتر انور خامه‌ای

خاطرات سیاسی

- پنجاه نفر و سه نفر
- فرصت بزرگ از دست رفته
- از انشعاب تا کودتا

www.ketab.ir

سرشناسه:	خامه‌ای، انور، ۱۲۹۵-۱۳۹۷
عنوان و نام پدیدآور:	خاطرات سیاسی: پنجاه نفر و سه نفر، فرصت بزرگ از دست رفته، از انشعاب تا کودتا / انور خامه‌ای
وضعیت ویراست:	[ویراست ۳]
مشخصات نشر:	تهران: نامک، ۱۳۹۸
مشخصات ظاهری:	۱۰۹۲ ص: مصور
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۶۶۷۰-۲۱-۰
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
موضوع:	حزب توده ایران
موضوع:	Hezb Tudeh Iran
موضوع:	زندانیان سیاسی - ایران
موضوع:	Political prisoners - Iran
موضوع:	ایران - تاریخ - پهلوی، ۱۳۰۴-۱۳۵۷
موضوع:	Iran - History - Pahlavi, 1925-1978
رده‌بندی کنگره:	DSR ۱۵۲۳
رده‌بندی دیویی:	۹۵۵/۰۸۲۴۰۶
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۵۹۷۵۳۳۹

✉ naamak.publication@gmail.com

📷 [naamakpublication](https://www.naamakpublication.com)

📧 [@naamakpublication](https://www.naamakpublication.com)

تلفن: ۶۶۴۱۷۶۳۶

خاطرات سیاسی

پنجاه نفر و سه نفر، فرصت بزرگ از دست رفته
از انشعاب تا کودتا

نوشته دکتر انور خامه‌ای

چاپ دوم، ۱۴۰۲

چاپ و صحافی: تاجیک / شمارگان: ۴۵۰ نسخه

ISBN: 978-622-6670-21-0

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۶۷۰-۲۱-۰

تمامی حقوق این اثر محفوظ است

تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزئاً، به هر صورت (چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی)

بدون اجازه کتبی ناشر ممنوع است

«این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است»

مرکزپخش: پارسه ۶-۶۶۷۷۴۰۵ داخلی ۱

فهرست مطالب

۵

پیشگفتار چاپ جدید

کتاب اول

پنجاه نفر و سه نفر
(۱۳۱۲ تا ۱۳۲۰)

۱۱	سرآغاز
۱۳	بخش اول: سه چهره
۱۵	فصل اول: دکتر تقی ارانی
۲۹	فصل دوم: عبدالصمد کامبخش
۵۶	فصل سوم: محمد شورشیان
۶۱	بخش دوم: گروه ۵۳ نفر چگونه پدید آمد، چه بود و چه کرد؟
۶۳	فصل چهارم: آغاز کار
۶۷	فصل پنجم: مجله دنیا
۷۶	فصل ششم: از تشکیل حزب کمونیست تا دستگیری ۵۳ نفر
۹۱	بخش سوم: دستگیری، زندان، دادگاه
۹۱	فصل هفتم: چگونه فاجعه رخ داد؟
۱۰۴	فصل هشتم: روزهای تلخ تر از زهر من
۱۱۸	فصل نهم: از رواق تا نفاق
۱۴۲	فصل دهم: دادگاه
۱۵۰	فصل یازدهم: زندانیان قدیمی
۱۷۷	فصل دوازدهم: از بند ۲ تا بند ۷
۱۹۹	فصل سیزدهم: آخرین روزهای زندان
۲۰۷	ضمائم، ضمیمه ۱: متن ادعاینامه مدعی العموم استیناف
۲۳۲	ضمیمه ۲: رأی دادگاه درباره ۵۳ نفر
۲۳۴	ضمیمه ۳: متن آخرین دفاع انور خامه ای در دادگاه

کتاب دوم
فرصت بزرگ از دست رفته
(۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶)

۲۴۵	فصل اول: حزب توده چگونه تشکیل شد؟
۲۶۱	فصل دوم: در تلاش معاش
۲۷۱	فصل سوم: گامهای نخستین حزب توده
۲۹۷	فصل چهارم: چگونه حزب توده گسترش یافت؟
۳۱۶	فصل پنجم: اصلاح طلبان پیش از نخستین کنگره و پس از آن
۳۴۱	فصل ششم: از کافتارادزه تا سادچیکف
۴۳۴	فصل هفتم: حزب توده در آستانه قدرت
۵۱۱	فصل هشتم: چشمان من کم کم باز می شود
۵۵۳	فصل نهم: در تهران چه می گذشت؟

کتاب سوم
از انشعاب تا کودتا
(۱۳۲۶ تا ۱۳۳۴)

۵۸۹	سراغاز
۵۹۱	فصل اول: انشعاب، نخستین عصیان علیه استالینسم در جهان
۶۵۷	ضمائم فصل اول: متن کامل نخستین اعلامیه انشعاب
۶۷۴	متن دومین اعلامیه انشعاب
۶۸۸	متن آخرین اعلامیه انشعابیون و اعلام انصراف از فعالیت سیاسی
۶۹۲	فصل دوم: از ترور محمد مسعود تا واقعه ۱۵ بهمن
۷۳۵	فصل سوم: نفت در سایه خشونت
۷۶۱	فصل چهارم: از تشکیل جبهه ملی تا حکومت رزم آرا
۸۰۵	فصل پنجم: حکومت رزم آرا و جنبش ملی کردن صنعت نفت
۸۵۵	ضمیمه فصل پنجم: بررسی پرونده قتل رزم آرا
۸۶۲	فصل ششم: ایدئولوژی در پرتو نفت
۸۸۸	فصل هفتم: حکومت مصدق و خرابکاریهای حزب توده
۹۳۷	فصل هشتم: قیام ۳۰ تیر و نتایج آن
۹۶۷	فصل نهم: وضع اقتصادی ایران در دوران حکومت مصدق
۱۰۰۳	فصل دهم: تحلیلی از کودتای ۲۸ مرداد
۱۰۳۰	فصل یازدهم: پایان تراژدی
۱۰۴۷	فهرست راهنما

پیشگفتار چاپ جدید

خاطراتی که پیش رو دارید، نخست در سالهای ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ به صورت سه کتاب جداگانه چاپ و منتشر شد و مورد استقبال فراوان قرار گرفت. کتاب اول آن «پنجاه نفر و سه نفر» در کمتر از شش ماه سه بار تجدید چاپ شد و چاپ چهارم آن هم در مدت کوتاهی نایاب گردید. کتاب دوم آن «فرصت بزرگ از دست رفته» سه بار به چاپ رسید و ناشر در نظر داشت چاپ هر سه کتاب را تجدید کند ولی متأسفانه به علت گرفتاریهای دیگری موفق نشد. از آن هنگام تاکنون چون هر یک از کتابهای نایاب و خواستاران فراوانی داشت، کراراً هم از جانب خوانندگان و هم از طرف بعضی ناشران پیشنهاد می شد چاپ آن را تجدید کنیم. اینک بسی شادمانیم که چاپ جدید «خاطرات» را به صورتی آراسته تر و پیراسته تر با اضافات و ملحقات فراوان تقدیم خوانندگان می کنیم.

ناگفته نگذاریم که در خارج از کشور نیز استقبال هموطنان ما از «خاطرات» به حدی بود که دوبار هر سه کتاب به صورت اُفت بدون اجازه نگارنده یا ناشر تجدید چاپ شد و انتشار یافت که نسخ آنها هم نایاب شده است. علاوه بر آن، اخیراً کتاب اول و احتمالاً دو کتاب دیگر به شکل حروفچینی مجدد در خارج انتشار یافته است.

استقبال از «خاطرات» تنها محدود به انتشار گسترده آن در داخل و خارج کشور نبوده و در مطبوعات و رسانه های داخلی و خارجی نیز بازتاب گسترده ای، چه به صورت معرفی و ترغیب و چه به شکل انتقاد و تکذیب داشته است. گذشته از آن، به طور خصوصی نیز بازتاب آن بسیار وسیع و عمیق بوده است. بلافاصله پس از انتشار نخستین کتاب «خاطرات» سیل تشویق و ترغیب دوستان و آشنایان و خوانندگان ناشناس بطور شفاهی و کتبی آغاز شد. نامه های فراوانی از قشرهای گوناگون اجتماع بویژه دانش آموزان، دانشجویان و روشنفکران، نگارنده را ترغیب به ادامه و تکمیل خاطرات می کرد. دوستان و خوانندگان دیگری ضمن تأیید کتاب بعضی نقصها یا اشتباهاتی که به نظرشان می رسید، تذکر می دادند و خواستار اصلاح آنها در چاپهای بعدی می شدند. منجمله دوست ارجمندم آقای عبدالکریم طباطبایی مدیر

روزنامه و سالنامه دنیا طی نامه مفصل دوستانه ای ۲۴ مورد اشتباهات تاریخی، ادبی یا چاپی که در این سه کتاب به نظرشان رسیده بود برای نگارنده فرستادند که نشانه مطالعه دقیق خاطرات از جانب ایشان بوده است. با تشکر از ایشان و سایر دوستان و کسانی که تذکراتی داده اند، در چاپ حاضر تا آنجا که ممکن بوده است به این نظرها توجه و موارد فوق اصلاح شده است. البته، در مقابل تشویقها و اظهارات علاقه مندان، مخالفان «خاطرات» بویژه آنها که مورد افشاگری قرار گرفته بودند نیز بیکار ننشسته و علیه آن تبلیغ و آن را تحریم و تکفیر می کردند.

تجدید چاپ «خاطرات» به صورت کنونی نیز چندان آسان نبود و به دلایل زیر لازم بود کل آن مورد بازنگری و بازنویسی جدی قرار گیرد. نخست به این دلیل که پس از انتشار چاپهای پیشین «خاطرات» در طی این هشت سال و تا حدودی در اثر انتشار آن و استقبالی که از آن صورت گرفت، بعضی از رهبران حزب توده و وابستگان به آن یا مخالفانش خاطرات خود را بطور کتبی یا شفاهی تدوین و انتشار داده اند مانند خاطرات مرحوم ایرج اسکندری، «کُزراه» مرحوم احسان طبری، خاطرات آرداشس آوانسیان، یوسف افتخاری، دکتر جهانشاهلو، ضیاء الموتی، مرحوم پروفیسور احمد شفائی و غیره. این خاطرات، صرف نظر از صحت و سقم آنها، باید مورد توجه قرار می گرفت.

دوم اینکه، علاوه بر خاطرات مزبور، در همان فاصله، اسناد، مدارک، خاطرات رجال و دست اندرکاران سیاست، و تحقیقات تاریخی فراوانی درباره این دوران منتشر شده و بعضی پرونده های قضایی مربوط به حوادث آن انتشار یافته است. اینها نیز باید مورد توجه واقع می شد، چون ممکن بود در پرتو آنها بعضی نقاط تاریک خاطرات روشن شود یا بالعکس بطلان بعضی حدسیات یا نظرات مسلم گردد.

سوم اینکه، در چاپ پیشین، کتاب سوم «خاطرات» یعنی «از انشعاب تا کودتا» به صورت ناقص منتشر شده، به عبارت دیگر حدود یک سوم از متن دست نوشته کتاب حذف شده بود. علت اصلی آن این بود که ناشر سابق پس از ملاحظه متن مزبور با در نظر گرفتن قطع سابق کتاب معتقد بود قطر کتاب بیش از حد کلفت می شود و خلاصه این حجم نامناسب است و موجب مشکلاتی می شود و تقاضای تقلیل آن را داشت. نگارنده نیز چون علاقه داشت که فرصت از دست نرود و کتاب هرچه زودتر منتشر شود ناگزیر با این تقاضا موافقت و بسیاری از اسناد و مطالب فرعی را حذف کردم. در چاپ جدید لازم بود آن دست نوشته از نو مورد رسیدگی قرار گیرد و از آن اسناد و مطالب محذوفه آنچه مهم و جالب است به متن کتاب افزوده شود.

بالاخره حوادث مهمی که در این هشت سال در کشور ما و در جهان روی داده است؛ بویژه فروپاشی حزب توده و دولت شوروی را نمی شد ندیده گرفت. به این دلایل «خاطرات» مورد بازنگری دقیق قرار گرفت و تا حدود زیادی با چاپ سابق فرق کرده است. رویهم رفته

تغییرات زیر در آن صورت گرفته است:

۱ - بعضی مطالب یا اظهارنظرها که صحت آنها مورد تردید یا تکذیب قرار گرفته بود اصلاح شده است:

۲ - در مورد حوادث مهم و مطالب مؤثر و حسّاس، اظهارات دست اندرکاران و خاطره‌نویسان دیگر در آن باره، به صورت پاورقی آورده و اضافه کرده‌ایم تا خوانندگان با دیدگاه‌های مختلف و حتی مخالف نظر ما نیز آشنا شوند و بهتر بتوانند دربارهٔ واقعیت امر داوری کنند.

۳ - اسناد و مدارک و مطالب خواندنی که از چاپ نخستین کتاب سوم حذف کرده بودیم، دوباره بر آن افزوده‌ایم. بعضی از این اسناد صرفاً ارزش تاریخی دارد. با وجود این می‌توان گفت با افزودن آنها «خاطرات» کاملتر شده است.

۴ - از تعدادی اسناد که در سالهای اخیر از طبقه‌بندی خارج شده است و همچنین بعضی مصاحبه‌های خصوصی نگارنده با دست اندرکاران حوادث مهم در تکمیل «خاطرات» استفاده کرده‌ایم. در این زمینه می‌توانیم من باب مثال به مصاحبه با افسرانی که در فرارده تن از رهبران حزب توده از زندان دخالت داشته‌اند، اشاره کنیم.

۵ - سه فصل جدید به آخر کتاب سوم افزوده‌ایم. یکی از این فصول بررسی مستندی است از سیاست و استراتژی اقتصادی نفت در دوران حکومت مصدق و پیروزی آن؛ فصل دیگر تحلیلی است از کودتای ۲۸ مرداد بر اساس اسناد و مدارک از طبقه‌بندی خارج شده؛ و فصل سوم شرح حوادثی است که پس از کودتای ۲۸ مرداد روی داده است:

۶ - بالاخره هر سه کتاب را باهم چاپ کرده و فهرست اسمی اشخاص را نیز در پایان آن افزوده‌ایم.

در پایان باید صمیمانه از تمام دوستان، آشنایان و اشخاص دیگری که در نگارش، تصحیح، اصلاح و تکمیل این «خاطرات»، چه در مرحلهٔ پیشین و چه در این چاپ جدید، به نحوی از انحاء کمک کرده‌اند سپاسگزاری کنم. منجمه از آقایان مجتبی میرحسینی، حسن پیروزجو، ابراهیمی، فریرز برزگر، بویژه دوست دیرینم دکتر علینقی حکمی به خاطر کمکهای ارزنده‌شان در تشویق و ترغیب به نگارش خاطرات، از آقایان مهندس تقی مکی‌نژاد، مرتضی زربخت، دکتر عنایت‌الله رضا، دکتر محمدحسین تمدن جهرمی و ضیاءالدین المونی، به خاطر اطلاعاتی که در اختیارم گذاشته‌اند، و بالاخره از آقایان دکتر ساعدلو، دکتر محمدقلی محمدی، مرحوم حسینقلی کاتبی و بویژه مرتضی مظفری که اسناد و کتابهای لازم را در دسترس قرار داده‌اند صمیمانه تشکر می‌کنم.

سرآغاز

پنجاه و سه نفر هرچه بودند و هرچه شدند، بی‌شک یک پدیده تاریخی در این کشور بوده‌اند و شایسته آنند که مانند هر پدیده تاریخی دیگر، واقعیت با همه تلخی و شیرینی آن، با همه زشتی و زیبایی آن درباره ایشان گفته شود. متأسفانه آثاری که تاکنون درباره این گروه نوشته شده هیچکدام چنین نبوده است. بعضی از آنها بخش مهمی از واقعیت را سهواً یا عمداً به دست فراموشی سپرده و بعضی دیگر بر اثر اغراض سیاسی یا خصوصی واقعیت را قلب و تحریف کرده‌اند.

مهمترین اثری که در این زمینه نگاشته شده کتاب «۵۳ نفر» اثر معروف پروفیسور بزرگ علوی است. این کتاب حاوی بخشی از واقعیت بویژه آنچه مربوط به زندان و دادگاه است می‌باشد. اما در مورد پیدایش این گروه، فعالیت و سازمان آن و علل دستگیری و متلاشی شدنش تقریباً چیزی ننوخته است. از این مهمتر درباره ارزش جمعی و فردی این گروه کاملاً یکجانبه قضاوت کرده، ارزشهای مثبت را به گونه‌ای برجسته و حتی گاهی اغراق‌آمیز نمایان ساخته، ولی ارزشهای منفی، جنبه‌های ضعف و نواقص اخلاقی را بکلی ندیده گرفته و بر روی آنها سرپوش نهاده است. علوی از ۵۳ نفر حماسه‌ای ساخته و داستانی قهرمانی پرداخته است. در حالی که چنین نیست. این معلول شرایط و محیطی است که در آن این کتاب نگاشته شده است یعنی دوران رشد و گسترش حزب توده و هنگامی که رهبران این حزب خود را در آستانه رسیدن به قدرت می‌پنداشته‌اند. اینها که اکثر از افراد ۵۳ نفر بودند نیاز به تبلیغات به سود خود داشتند نه بیان حقایق و واقعیات تاریخی. علوی این نیاز را برآورده است. در حقیقت کتاب او فقط یک اثر سیاسی و تبلیغاتی است نه چیز دیگر. باز به همین علت است که درباره ایدئولوژی، سازمان، پیدایش و دستگیری ۵۳ نفر چیزی نمی‌گوید چون می‌خواهد ماهیت مارکسیستی و پیوند این جریان را با شوروی ببوشاند و آنرا در مجموع یک جریان لیبرال و ضد استبدادی نشان دهد. باید اذعان کرد که با زبردستی خاص یک نویسنده ماهر از عهده این کار برآمده است.

اثر دیگری که در این زمینه نوشته شده «خاطرات سیاسی خلیل ملکی» است. در این کتاب آن بخش از واقعیت که گفته شده درست و بدون پرده پوشی است. لیکن متأسفانه ناقص است. در حقیقت بیان خاطراتی پراکنده است نه گزارشی منظم و مدون از یک جریان تاریخی. و اما کامبخش در کتاب خود «نظری به جنبش کارگری در ایران» برخلاف علوی به بی‌اهمیت جلوه دادن جریان ۵۳ نفر کوشیده و جز چند سطر پراکنده اینجا و آنجا به آن اشاره‌ای نکرده است. علت آنهم آشکار است و من در این کتاب به تفصیل شرح خواهم داد. کسان دیگری که در این باره چیزی نوشته یا قضاوتی کرده‌اند اغلب از نسلهای خیلی جوان‌ترند و نوشته‌های آنها بر نقل قولهای دست دوم و سوم استوار است و چندان ارزشی ندارد.

هدف من از نگارش این خاطرات این است که تا آنجا که می‌توانم این کمبودها را جبران کنم و چهره واقعی ۵۳ نفر را با تمام تاریکیها و روشنیه‌های آن، با تمام جنبه‌های مثبت و منفی آن نشان دهم. من شرافتمندانه تعهد می‌کنم که عین واقعیت و تمام واقعیت را چه درباره شخص خودم و چه درباره افراد دیگر این گروه بدون ملاحظه و پرده پوشی شرح دهم. به همین دلیل یقین دارم که انتشار این خاطرات بدون واکنش نخواهد ماند و بلافاصله باران تهمت و افترا و دشنام گویی بر سرم باریدن خواهد گرفت. آشکارا می‌گویم که از همه اینها و از هر چه پیش آید هیچ باکی ندارم چون این سرنوشت همه کسانی است که حقیقت را می‌گویند و می‌خواهند.

یک نکته دیگر را نیز باید روشن کنم. چرا در این دوران طولانی که از آن هنگام گذشته است حقایق را نگفته‌ام و اکنون پس از چهل سال لب به سخن می‌گشایم؟ این دوران طولانی شامل چند مرحله بوده است که در هر مرحله من به‌عللی نتوانسته‌ام واقعیت را تمام و کمال و آنطور که بوده است بگویم. ناچار نگفتم را بهتر از دروغ گفتن یا ناتمام گفتن دانسته‌ام. در مرحله اول یعنی دوران پس از آزادی و رشد و گسترش حزب توده، من هنوز بابت عقاید غلط این حزب و طرز تفکر آن بدم و افشاگری در این زمینه را مخالفت با این حزب و مخالفت با شوروی و عملی به سود امپریالیسم و ارتجاع می‌پنداشتم. در مرحله بعد یعنی زمان حکومت مصدق و ملی شدن صنعت نفت، گرچه به بطلان عقاید گذشته خود پی بردم و راه راست را تشخیص دادم لیکن نفوذ حزب توده بر مؤسسات انتشاراتی و توزیع مطبوعات و حتی دستگاههای دولتی به حدی بود که امکان انتشار و توزیع این خاطرات نبود. پس از کودتای انگلیسی - آمریکائی ۲۸ مرداد و دوران اختناق و تسلط ساواک نیز انتشار این کتاب غیرممکن بود چون پرده از روی جنایات دوران پهلوی برمی‌داشت، چنین است علل تأخیر نگارش این خاطرات. امید است صراحت راست‌گویی و افشاگریهای آن جبران این تأخیر را بکند.

ضمناً نگارش این خاطرات تا حدودی منظره اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و زندگی مردم کشور ما را در آن دوران روشن می‌سازد امیدوارم بتواند برای پژوهشگرانی که در این زمینه‌ها تحقیق می‌کنند به مثابه اسناد و مدارک یا قرائن و شواهد مورد استفاده قرار گیرد.